

Ács Pál*

AZ EMBER, AKI OTT SE VOLT

Nem is olyan rég volt, hogy az Akadémia levegőtlen épületéből együtt távoztunk Gyurival egy hosszúra nyúlt, agytikkasztó értekezletről. Amint kijutottunk az utcára, idegesen kotorászni kezdett a zsebében. A cigarettáját kereste, végre meglelte, és rágyújtott, mélyeket szippantott, miközben krákogott és köhögött. Alig leplezett rosszállással néztem, jelentőségteljesen a cigire mutatva. Ki is mondtam, ami a fejemben járt.

– Ennek nem lesz jó vége, nem gondolod?

Erre elmosolyodott, villant egyet a szemüvege, és visszakérdezett.

– Miért, te hogy képzeled el azt a jó véget?

És fél lábát erősen húzva, füstölögve ment a dolgára. Ekkor láttam őt utoljára.

Sokszor eltöprengtem később ezen a párbeszédem, mostanában pedig – mióta tudom, hogy ez volt az utolsó beszélgetésünk – még gyakrabban eszembe jut. Mire gondolhatott?

Persze van egy pofonegyszerű értelme annak, amit nem mondott ki, csak jelzett. Felteszem, valami olyasmire utalt, hogy én teljesen meghülyültem. Mit képzelek már, minden vég randa, aki mást állít, az hazudik, elsősorban önmagát csapja be. Ő utálja az önáltatást, és egyébként is menjek én el a francba, „ahogy lesz, úgy lesz, a jövőt nem sejtheted”, hagyjam már békén, ezt a cigit itt most elszívja, és agyó.

Miután elment, mármint amikor végleg elment, akkor kezdtem rájönni, hogy Gyuri megszólalásának lehet egy mélyebb, mondhatni, narratológiai jelentése is. Talán éppen az olyanfajta történetalkotás értelmetlenségére és nevetséges voltára mutatott rá, amit én itt és most művelek, amikor éppen ezeket a betűket a gépemen lepötyögöm. Átgondoltam-e én egyáltalán azt, hogy mi az az „ez”, „aminek” majd esetleg „vége” lesz, és az a vég nem lesz „jó”? Ki mondja ezt? Mikor mondja? Miért mondja? Kinek jó ez, vagy nem jó? Lehet-e egyáltalán ilyen mondani?

És tényleg látnom kell, ahogy a fenti sorokat átolvasom, hogy éppen egy mesét kerekíték Kálmáncé köré, *für alle Fälle* lejegyzem (hozzám intézett) utolsó szavait, és ezzel narratív keretet fabrikálok egy életregényhez. Én írom ezt a történetet, az én történetem ez, amelynek egy képzeletbeli KCGy a hőse, aki megszületett, küzdelmes életet élt, aztán, no, hisz úgy volt, meghalt. A jó harcot megharcolta, a pályát végigfutotta, a hitet megtartotta. Rövid az eset. De rossz a vége. Noha lehetett volna jó is, ha megfogadja a tanácsaimat, ha nem szívja el azt a cigarettát meg a többit sem. Vagy másfajta *happy ending*eket is ki lehetne eszelni a sztorihoz. Például valami olyasmit, amilyennek a *Goethe megérkezik az elíziumi mezőkre* című (többféle változatban is

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója.

létező) képtípus alkotói rajzolták meg a német költőfejedelem utolsó útját Kharón ladikján, amiből kiszállva babérkoszorús klasszikusok (Homérosz, Vergilius és a többiek) sietnek üdvözlésére. KCGy is lehetne *ein bisschen Goethe*, aki belép a mennybéli Irodalomtudományi Intézetbe, az Okos Fiúk vitakörébe, ahol a klasszikusok mosolyával ölelik őt keblükre: Maszák, Bojtár, Bonyhai és mások. Ez lehetne esetleg egy jónak tűnő vég. Csak éppen Gyuri sorsa mégsem egészen ilyen jó, ő nem élt nyolcvankét évig, de azért ez a „nem jó vég” is csak vég, mégpedig igazi, drámai befejezés, ahonnan visszafelé nézve a teljes történet csak egy picit alakul másként, mint Goethéé. KCGy fáradt kezéből kihullik a toll, elereszti a fonalat, a nagy mű torzóban marad, de a hű tanítványok és pályatársak befejezik majd az ő „szellemében”, vagy efféle.

Tudta ő jól, hogy nem nélkülözhetjük az ilyen pátosztól csöpögő meséket. Nem léphetünk ki belőlük csak úgy, amikor kedvünk tartja, akkor sem, ha megpróbálunk önreflektívek lenni, és viccelődünk a saját elbeszélésünkön. Kínunkban. Mert hát hogy lehet „ezen” tréfálgozni? És egyáltalán. Nincs „jó” megoldás. Vagy talán mégis van?

*

Gyurinak volt egy kedves filmje: *Az ember, aki ott se volt*. Rendezte Joel Coen, írta Ethan Coen. Szóval a Coen testvérek egyik alkotása. Posztmodern, retró, film noir, krimi, van benne izgalom, nő, gyilkosság, szóval minden, ami érdekes. Szpojlerezni nem szép dolog, aki nem látta még, nézze meg. Ha úgy tetszik, Kálmáncé „emlékére”. De egyébként is. Annyit mégis elmondok, hogy a főhős egy kiszolgáltatott sorsú kaliforniai borbély, aki zsarolással próbál pénzhez jutni. Felbujtója egy vegytisztításban utazó leégett vállalkozó. Az az ember, akit megszarolnak, valahogy rájön, hogy a borbély az, aki pénzt próbált kiszedni belőle, ezért úgy dönt, hogy megöli. Csakhogy a mesének itt hirtelen vége szakad: a borbély szúrja le gyilkosát – voltaképp önvédelemből. Másik história kerekedik, melyben a borbély új életet kezd, „hátat akar fordítani a szellemeknek, a holtaknak, mielőtt magukhoz szólítják”. Bekopog nála a várva vált boldogság egy bájos, fiatal teremtés személyében, amikor egyszer csak ez az új sztori is csúnyán elakad. Kiderül, hogy az, akit a borbély megölt, korábban halálra verte a felbujtót, ám a gyilkossággal nem az igazi tettetést vádolják, aki halott, hanem a borbélyt, aki erről a büntettről nem is tudott, aki „ott se volt”. Villamoszékbe ültetik egy ember megöléséért, noha ebben az ügyben teljesen ártatlan, igaz, jó eséllyel ugyanez a sors várt volna rá akkor is, ha kiderült volna az, amit valóban elkövetett.

Hova akarok kilyukadni? A filmben – egy ügyvéd szájába adva – elhangzik egy különös monológ:

Van egy hapsi. Egy német. Fritz ez meg az vagy valami. Vagy talán inkább Werner. A lényeg, hogy van egy elmélete. Ha vizsgálunk valamit – tudják, tudományosan –, milyen ívet írnak le a bolygók, miből vannak a napfoltok,

miért van apály és dagály, nos, ezt meg kell néznünk. De ugyanakkor, amikor megnézzük, látjuk, hogy változik. Nem tudhatjuk, hogy a valóságban mi történt. Vagy mi történt volna, ha nem ütjük bele a kíváncsi ormányunkat. Tehát mindegy, mi történt. Amit megfigyelünk, megváltozik. Bizonytalansági elvnek hívják. Marhaságnak tűnik, de még Einstein is lát benne valamit. Tudomány, észlelés, valóság, kétely. Alapos kétely. Azt mondom, aki túl sokat figyel, az még kevesebbet ért. Ez tény. Az is lehet, hogy ez az egyetlen tény.

Hogy kerül ide, ebbe a filmbe Werner Heisenberg bizonytalansági elve? Úgy, hogy ezt az elméletet a Coen testvérek a meseszövési folyamatában is szem előtt tartják. Mert a történetmondás is egyfajta megfigyelés. És miközben a filmvásznon kialakul a sztori, maguk az események másfelé kanyarodnak. Ez az oka annak, hogy tényleg nem tudhatjuk, hogy a valóságban mi történt. A filmbeli borbélynak is van egy saját története. Egy mozifilm, ami a fejében pereg. És amíg ezt nézi, nem érzékeli azt, ami igazán történik. Mivel az számára láthatatlan. Meghalhatna a saját mozijában is, de nem így alakul. Egy másik történetben ér véget az élete, egy olyanban, amelyikben ő maga „ott se volt”.

Tehát mindegy, mi történt. El is keseredhetünk ezen, de vigasztalódhatunk is. Hogyan? Talán úgy, hogy elképzeljük – és itt ismét penghetnek az érzelmes húrok –, hogy amikor Gyuri ajtaján kopogott a halál, nos, akkor ő már ott se volt.